

Отримано: 10.11.2019 р.

Прорецензовано: 25.11.2019 р.

Прийнято до друку: 29.11.2019 р.

e-mail: h.d.klynova-datsiuk@nuwm.edu.ua

DOI: 10.25264/2409-6806-2019-29-67-74

Клинова-Дацюк Г. Проблеми козацько-гетьманської доби в працях членів Наукового товариства ім. Шевченка в Німеччині (1947–1950 рр.). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2019. Вип. 29. С. 67–74.

УДК: 930.1

Галина Клинова-Дацюк

ПРОБЛЕМИ КОЗАЦЬКО-ГЕТЬМАНСЬКОЇ ДОБИ В ПРАЦЯХ ЧЛЕНІВ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА В НІМЕЧЧИНІ (1947–1950 РР.)

У статті проаналізовано праці з козацько-гетьманської доби членів Наукового товариства ім. Шевченка у перші роки після відновлення його діяльності в Німеччині (1947–1950 рр.). Доведено, що головна увага вчених була зосереджена на вивченні соціально-економічних та зовнішньополітичних аспектів, зокрема питання внутрішньої і зовнішньої політики Б. Хмельницького, функціонування значного товариства Гетьманщини тощо. Серед опублікованих видань монографії Л. Окінішевича «Значне військове товариство в Україні-Гетьманщині XVII–XVIII ст.» та збірник праць «В 300-ліття Хмельниччини», які не втратили актуальності й нині.

Ключові слова: Наукове товариство ім. Шевченка, козацько-гетьманська доба, гетьман Богдан Хмельницький, значне військове товариство, Українська національна революція.

Halyna Klynova-Datsiuk

PROBLEMS OF THE COSSACK-HETMAN ERA IN THE WORKS OF MEMBERS OF SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY IN GERMANY (1947–1950)

The article analyzes the works dedicated to the Cossack-Hetman era by the members of the Shevchenko Scientific Society in Germany (1947–1950). The aforementioned works were composed, developed and published by the scholars who were the members of the Historical and Philosophical Section. The section included four commissions: historical commission, archeological commission, law and social sciences commission, and philosophical and pedagogical commission. In the present paper, the author proves that the main attention of the researchers was focused on the study of social, economic and foreign policy aspects of the period. In particular, the issues of internal and foreign policy of Bohdan Khmelnytskyi, the functioning of a significant society of Hetmanate and multiple other facets were of high interest for the members of the Society.

The researchers prepared a special volume titled “Notes of the Shevchenko Scientific Society”, which was dedicated to the three-hundredth anniversary of the beginning of the National Liberation War (1648–1657). Among other issues, the tome itself covered various aspects of foreign policy of Bohdan Khmelnytskyi. The problem was rather topical due to the fact that in the Soviet historiography the events of the war did not receive sufficient coverage. The reason for this was the trend that Ukrainian-Russian and Ukrainian-Polish relations were examined in the scope of the theses to mark the 300th anniversary of Ukraine’s “reunification” with Russia.

Furthermore, the problem of the non-governmental hetman of the Hetmanate – a significant military society – attracted the attention of scientists. The monograph by the famous researcher Lev Okinshevych was dedicated to this topic. For a long time, it remained the only comprehensive study of the non-governmental hetman of the Hetmanate Region and formed the basis for research on the subject for subsequent generations of historians.

Therefore, the study of the works and academic activity of the Shevchenko Scientific Society in Germany, especially the contributions made by its members towards the topic the Cossack-Hetman period of Ukrainian history, appears highly relevant in modern-day historiography paving the way for the further research into the subject.

Key words: Shevchenko Scientific Society, Cossack-Hetman era, Hetman Bohdan Khmelnytskyi, significant military society, Ukrainian national revolution.

Після Другої світової війни у Західній Німеччині зустрілися українські вчені-інтелектуали різних галузей науки, котрі представляли міжвоєнну та повоєнну хвилю еміграції. Більшість з них опинилися у складних матеріально-побутових умовах таборового життя. У зв'язку із ліквідацією таборів, вчені, як і інші переміщені особи, часто змушені були змінювати місце проживання. Незважаючи на труднощі післявоєнного лихоліття, українські дослідники восени 1945 р. заснували Українську вільну академію наук (УВАН), проводили роботу з відновлення вищих шкіл – Українського технічно-господарського інституту (УТГІ) та Українського вільного університету (УВУ), а також обговорювали ідею поновлення Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ).

Ідея відродження НТШ була реалізована 30 березня 1947 р. у Мюнхені рішенням загальних зборів членів. Головою було обрано Івана Раковського. Саме він очолював товариство у Львові, в час його ліквідації радянською владою. Заступником голови став Зенон Кузеля, а секретарем – Володимир Кубійович. Тоді ж товариство визнало чинним статут від 29 червня 1904 р., а 9 квітня 1949 р. прийняло новий статут – змінений і пристосований до еміграційних умов життя [17, с. 92].

У складі товариства розпочали роботу три секції: Історично-Філософічна, Філологічна та Математично-Природописно-Лікарська. Так склалося, що до НТШ увійшли переважно галичани, які були його членами до ліквідації советською владою. Серед членів були й ті, що одночасно належали до інших наукових установ, зокрема діючої на той час УВАН.

Діяльність товариства цілком висвітлювалась як вченими діаспори (в т. ч. його членами), так і сучасними дослідниками. У працях Л. Винара [4; 35], А. Жуковського [10], В. Кубійовича [15], О. Подобєд [25] загально розкрито основні напрями функціонування та здобутки НТШ у Німеччині. Аналіз джерел до історії товариства в Європі здійснили Д. Бурім, О. Кучерук і О. Маврін [3]. Окремі аспекти праць з козацько-гетьманської доби членів НТШ у Німеччині аналізували В. Кривошея та І. Кривошея [11], О. Ясь [34] та інші. Втім, незважаючи на наявність публікацій, актуальним залишаються комплексний аналіз досліджень козацько-гетьманської доби членами НТШ у Німеччині в 1947–1950 рр., актуальність їх нині. Тому у статті спробуємо проаналізувати цей аспект праці членів НТШ, визначити внесок у вивчення соціально-економічного та зовнішньополітичного становища українських земель напередодні та в роки Української національної революції XVII ст., з'ясувати актуальність їх думок для сучасної історичної науки.

Проблеми козацько-гетьманської доби в НТШ досліджували члени Історично-Філософічної секції, до складу якої входили чотири комісії (історична, археологічна, права і суспільних наук та філософічно-педагогічна). Історико-Філологічна секція розпочала свою роботу однією із перших і проводила її у формі наукових засідань, на яких виголошувалися доповіді з актуальних й недостатньо вивчених проблем українського державотворення. Тексти доповідей та інші матеріали публікувалися на сторінках «Записок НТШ», «Хроніки НТШ» та журналу «Сьогочасне і минуле». Одночасно члени секції активно долучилися до написання статей в «Енциклопедію Українознавства», яка була видрукована у 1949 р. у трьох томах. Цим виданням вчені намагалися заповнити відсутність об'єктивних відомостей з різних ділянок знань про Україну та її історичне минуле для українців, котрі з певних причин опинилися на еміграції і були розпорошені по країнах світу.

Після Другої світової війни українські історики в еміграції активізували науковий інтерес до суспільно-політичного та економічного життя доби Б. Хмельницького. Такі студії були продовженням вивчення основних державотворчих сюжетів епохи Б. Хмельницького, які здійснювали у міжвоєнний період 20–30 рр. в еміграції І. Борщак, М. Кордуба, Д. Оляничин та інші вчені. Звернення до цієї проблематики було зумовлено тим, що вона в силу суспільно-політичних обставин не знайшла належного об'єктивного висвітлення у радянській історіографії, оскільки в УРСР тривала «ждановщина», одним із проявів якої була боротьба проти історичних концепцій М. Грушевського і його школи, «залишків націоналістичних поглядів і тверджень» в історичній науці. У ході цієї кампанії 29 серпня 1947 р. було прийнято постанову ЦК КП(б)У «Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України АН УРСР», а його колектив звинувачено в «буржуазному націоналізмі» [18, с. 292–296]. Сам факт звернення науковців до минулого українського народу, його самобутності вже вважався проявом буржуазного націоналізму. Як зауважив відомий історик М. Брайчевський, з цього часу приєднання України до Росії почали оцінювати як безумовне благо та найкращу перспективу для українського народу. ...І водночас замість загальноновживаного «приєднання» України до Росії декретується термін «возз'єднання» України з Росією, який стає обов'язковим для усіх праць [2, с. 9–12].

Зі свого боку українські історики – члени Історично-Філософічної секції Наукового товариства ім. Шевченка, в Німеччині також вшанували постать великого гетьмана. До трьохсоті річниці початку Хмельниччини вони підготували спеціальний том «Записок Наукового товариства ім. Шевченка», який було опубліковано за редакцією Бориса Крупницького. Більшість статей збірника вийшли також окремими брошурами – дослідження В. Гришка, Я. Падоха, О. Прицака, М. Стахіва та інших.

Слід зауважити, що у працях українських вчених на певних етапах розвитку історичної думки в Україні та за її межами щодо дефініції подій середини – другої половини XVII ст. застосовувалися різні терміни. У роботах істориків Ді-Пі періоду події 1648–1657 рр. це – «Хмельниччина», «загальнонародне повстання», «національно-визвольна війна», «революція». Натомість у сучасній науковій та навчальній літературі ряд дослідників називають військові події 1648–1676 рр. Українською національною революцією [1; 29], козацькою революцією [31], національно-визвольною війною (1648–1657 рр.) [8; 27]. Вважаємо, що події 1648–1657 рр., коли відбулося найбільше піднесення національно-визвольної та соціальної боротьби доречно називати Національно-визвольною війною. Однак узагальнюючим терміном, який найбільш влучно відображає зміст, масштаби і форми боротьби у середині – 70-х рр. XVII ст. є «національна революція».

Соціальний склад населення українських земель напередодні і в роки Української національної революції порушив у своїй розвідці дослідник Василь Гришко. Він виокремив п'ять головних соціальних груп люду і охарактеризував їх становище. Провідним прошарком суспільства, на думку автора, була шляхта західного типу, яка належала до лицарського роду [7, с. 9–11]. Вчений порівняв повноваження української та польської шляхти, вказав на особливе правове і державне становище польської. Українська шляхта сформувалася в нових умовах, як окремий привілейований стан суспільства із збереженням давніх прав, вольностей, маєтків, власного судустрою. Вона становила кістяк державного і військового апарату, що допоміг стягнути до себе державотворчі сили всіх українських станів і створити Українську державу [7, с. 30–32]. Сучасні дослідники обговорюючи ці аспекти, детальніше подають основні повноваження та складові політичних, майнових, особистих прав української шляхти [20; 32].

В. Гришко порушив питання участі української шляхти у Національно-визвольній війні і прийшов до висновку, що не всі її представники включилися у повстання, частина з них лишилася на позиціях лояльності до польської держави [7, с. 25]. Таку ж думку підтримують сучасні відомі дослідники В. Смолій та В. Степанков. Вчені зауважили, що українські магнати і шляхта одержали такі самі права та привілеї, що й польські та литовські, а тому в основному безболісно й порівняно швидко інтегрувалися разом із ними у панівну верству Речі Посполитої і для збереження й наступного зміцнення своїх власних позицій не лише не підтримали боротьбу українського посполитства за національне визволення (не кажучи вже про те, щоб очолити цю боротьбу), а й відкрито виступили на боці її противників [29, с. 65].

Спільними для українських і польських земель суспільними групами вчений назвав міщанство і духовенство. Об'єднуючими рисами у їх становищі були утиски з боку шляхти, що проявлялися в обмеженні промислової і торговельної діяльності та відсутності представництва у польському сеймі [7, с. 17–18]. Православне духовенство, на думку автора, не мало прав, якими користувалися католики, але на становищі правної особи (монастирів, митрополичих і єпископських кафедр) становило групу землевласників, що прагнула шляхетських прав і фактично користувалася ними (йдеться про право на повинності в різних формах покріпаченого селянства) [7, с. 19]. На широкі права й привілеї духовництва вказують сучасні історики [8; 9].

Особливу увагу автор приділив винятковому стану суспільства на українських землях – козацтву. На думку В. Гришка, козацтво фактично становило, беззаперечно, особний стан, хоча формально й невизнаний. Козацтво мало свою особну військову організацію, своє військове управління з різними автономними правами в державі, виробляло свою законність, мало вже вікову традицію, переходило зі спільного громадського володіння до індивідуального на праві приватної власності на землю, займані степові простори закріплювало за собою, як об'єкт посідання на праві дідовому, власницькому, зі зброєю в руках боронило свої права, освячені кров'ю в лицарській боротьбі [7, с. 20].

Звернув увагу дослідник на економічне, соціальне і правове становище селян різних регіонів українських земель на середину XVII ст. В. Гришко прийшов до висновку, що воно погіршилося, еволюціонує в сторону позбавлення особистої волі та права розпоряджатися своїми посілками [7, с. 52]. Вчений виділив три групи селян у Гетьманщині: кріпосні, піддані і посполиті [7, с. 53].

Сучасні історики в соціальній структурі сільського населення визначають дещо інші групи, зокрема: 1) приватні, монастирські; 2) рангові, магістратські й ратушні; 3) посполиті вільних військових сіл [5; 9].

Вплив Хмельниччини на формування української нації порушив у своїй розвідці дійсний член НТШ Матвій Стахів. Він визначив чинники, які впливають на націогенез, зокрема земля і клімат, політико-державний устрій, господарські відносини та суспільно-культурні фактори [30, с. 70]. Дослідник прийшов до висновку, що українська нація сформувалася в часи загальнонародного повстання під проводом Б. Хмельницького і ця подія відіграла ту саму роль в українському націогенезі, що й Велика французька буржуазна революція у Франції [30, с. 78–79].

У сучасній історичній науці питання витоків українського націотворення піднімали В. Смолій, О. Гуржій [28], П. Сас [27] та інші. Вчені вказують, що на основі подій Національно-визвольної війни середини XVII ст. та виникнення козацької держави відбувся процес націостановлення українського народу. Свідченням цього, як зауважив П. Сас, є те, що у політичний лексикон козацької старшини другої половини XVII ст. увійшло поняття «наша Вітчизна Україна» [27, с. 129].

Важливий внесок у вивчення економічного життя епохи Хмельниччини зробив Олександр Оглоблін. Його зацікавлення соціально-економічною і політичною проблематикою дозволило масштабніше оцінити революційні зміни у житті українського суспільства напередодні і в ході Хмельниччини. У збірнику вміщена розвідка вченого «Хмельниччина і залізорудна промисловість Правобережної України» [19], яка була складовою великої монографії «Металургія Правобережної України XVI–XIX століття: Історико-економічне дослідження». У статті автор вперше опублікував архівні матеріали, зокрема реєстр діючих рудень Правобережжя кінця XVII–XVIII ст., який намагався ввести до наукового обігу. Варто зауважити, що зазначена монографія так і залишилася неопублікованою.

Проблеми зовнішньополітичного життя козацької держави, зокрема витoki українсько-турецьких відносин піднімав у своїх студіях відомий пізніше орієнталіст Омелян Прицак. Вчений опублікував власний переклад з коментарями та аналізом хроніки турецького історика Мустафи Найіма «Про козацькі справи». Такі джерела помітно збагачують відомості про дипломатичні контакти Б. Хмельницького з Високою Портою. О. Прицак детально розглянув діяльність першого козацького посольства на чолі з Філоном Джеджалієм в Стамбулі влітку 1648 р. На його думку, Ф. Джеджалія був у ті часи першою особою після самого Хмельницького. Вчений зауважив, що татарське походження посприяло перемовинам з новим партнером (Османською імперією. – Г.К.-Д.) і допомогло самому гетьманові на переговорах з ханом [26, с. 148].

Отже, у збірнику вміщено статті, які ґрунтувалися на архівних матеріалах, містили нові думки у висвітленні різноманітних аспектів соціально-економічного та суспільно-політичного становища українських земель напередодні і в роки Української національної революції XVII ст. Матеріали помітно збагачували відомості про дипломатію Б. Хмельницького, особливості розвитку залізорудної промисловості Правобережжя та правове становище основних верст суспільства.

Окрім доби Б. Хмельницького, особливий дослідницький інтерес у різні періоди розвитку історичної науки викликав відокремлений прошарок козацької старшини Гетьманщини – значне (знатне) товариство. Він сформувався на зламі XVII–XVIII ст. у козацько-старшинському середовищі і становив привілейовану соціальну верству суспільства, що за своїм статусом наближалася до шляхти.

Важливий внесок у вивчення неурядової старшини зробив відомий історик права, дійсний член НТШ, УВАН та УІТ, професор УВУ Лев Окіншевич. У 1948 р. була опублікована його монографія «Значне військове товариство в Україні-Гетьманщині XVII–XVIII ст.» (157 том «Записок Наукового товариства ім. Шевченка»). Робота була написана ще у 1932–1933 рр. в Україні на основі архівних матеріалів. Результати дослідження вчений неодноразово представляв на засіданнях Комісії для вивчення історії західноруського та українського права ВУАН, співробітником якої він був, а очільником – академік М. Василенко. Варто зауважити, що в українській радянській історіографії це питання певною мірою замовчувалося і об'єктивно не вивчалася через ідеологічні догмати. В тогочасних працях негативно висвітлювалася діяльність козацької старшини, її соціальна політика і загалом суспільно-політичне життя Гетьманщини.

Передували вивченню знатного товариства дослідження Л. Окіншевича з історії розвитку державно-правових інститутів України-Гетьманщини, зокрема «Центральні установи України-Гетьманщини XVII–XVIII вв. Ч. 1. Генеральна Рада» (1929 р.) та «Центральні установи України-Гетьманщини XVII–XVIII вв. Ч. 2. Рада Старшини» (1930 р.) та інші розвідки, які й принесли йому наукове визнан-

ня. Острозький дослідник В. Яремчук зазначив, що Л. Окіншевич належав до зірок першої величини в когорті блискучих вчених 1920-х рр. – «золотої доби» історичної науки Радянської України, а потім залишався помітною постаттю в зарубіжній (діаспорній) українській та білоруській історіографіях [33, с. 1].

Монографія складається з дев'яти розділів і 22 додатків. Окремий розділ присвячений аналізу історіографії проблеми, зокрема праць В. Полетики, О. Шафонського, О. Лазаревського, В. Модзалевського, Д. Міллера, О. Єфименко, О. Грушевського, вказано їх позитивні і негативні сторони. Узагальнивши досягнення попередників, вчений зазначив, що дослідники не звернули належної уваги на значення цього інституту як однієї із ланок станового устрою в Гетьманській Україні, як такої частини суспільної еліти, що найбільше і найяскравіше відбивала в собі становий лад цілого суспільства й організацію верхнього стану його людности зокрема [21, с. 185].

У дослідженні Л. Окіншевич спробував простежити зародження і оформлення знатного товариства до початку Української національної революції XVII ст. З цього приводу вчений зауважив, що відповідно до вживаної тоді номенклатури військової організації всі належні до козацького війська особи вважалися за членів «військового товариства», а назва запозичена з Польщі. До 1648 р. була сформована група з більш культурних і заможних кіл, яка посідала певні політичні позиції і почала відокремлюватися від козаків [21, с. 7]. Після 1648 р. до «знатних», «значних», «старинних» товаришів Війська Запорозького Л. Окіншевич зарахував шляхту, котра служила з свого ґрунту. Більш чисельніша група знатних товаришів була нешляхетного походження [21, с. 11].

Вчений подав генезу утвердження терміну в Гетьманщині. За правління Б. Хмельницького (1648–1657 рр.) представники нової верстви були сформовані в окрему групу «знатного військового товариства» відділену від козацького загалу. Рядове козацтво (вільні й звільнені Хмельниччиною селяни) мали назву «товариства», «військового товариства» – цим вони відокремилися від невійськових людей [21, с. 13]. Таким чином, дослідник прийшов до висновку, що назва «знатний військовий товариш» усталюється за новою верхньою групою не одразу, а тривалий час відбувається їх виділення із загалу товаришів.

Л. Окіншевич дослідив перші згадки про знатне військове товариство у Слобідській Україні та Запоріжжі, які не входили до складу Гетьманщини. На його думку, значне товариство з'являється там пізніше, через сповільнений темп розвитку тих регіонів, на Запоріжжі – з 70 рр. XVII ст. (у XVIII ст. явище постійне), а на Слобожанщині – на початку XVIII ст. [21, с. 17]. Вчений проаналізував різні терміни, які вживалися щодо представники нової верхньої групи (товариства): «значні», «знатні», «заслужені», «славетні», «старовинні» і подав приклади їх відокремлення [21, с. 21].

Звернув увагу вчений на виникнення ще однієї привілейованої соціальної групи бунчукових товаришів. На думку Л. Окіншевича, перші відомості про них з'являються у 70-ті роки XVII ст., а під бунчук брали не всіх, а вищу частину знатних військових товаришів, зокрема великих землевласників Гетьманщини, наближених до гетьмана та особисто заслужених перед державою [21, с. 28]. Саме бунчукові товариші, як зауважив О. Однороженко, невдовзі здобули чільне місце в суспільній ієрархії Козацької держави – з-поміж них обирали кандидатів на найвищі уряди та доручали виконання найбільш почесних та важливих завдань [20, с. 319].

Л. Окіншевич зауважив, що одночасно із формуванням бунчукових товаришів виникли групи військових і значкових товаришів. До військових товаришів приймалася менш заможна і впливова шляхта, яка підлягала генеральній старшині, а згодом – Генеральній військовій канцелярії. Натомість головною підставою для здобуття чину значкового товариша (їх називали ще «полкові товариші») було володіння козацькими ґрунтами, що створювало економічну базу для відбування служби власним коштом. Ця група перебувала під полковим значком і підпорядковувалася полковникам. Учений чітко окреслив повноваження та обов'язки кожної групи. У сучасній українській історичній науці ці питання піднімали у своїх працях В. Кривошея [11; 12], В. Панащенко [22; 23; 24], І. Кривошея [11; 13], С. Горобець [5; 6], які поглибили вивчення цих аспектів за рахунок розширення джерельної бази дослідження.

Л. Окіншевич порушив питання території формування знатного товариства наприкінці XVII ст. На його думку, це були північні полки, зокрема Стародубський, натомість південні полки запозичують цей розряд значно пізніше [21, с. 31–37]. У сучасній історичній науці існує протилежна думка [11, с. 11].

Монографія Л. Окіншевича викликала інтерес у його колег. Ще в Україні у 1933 р. О. Оглоблин написав рецензію на неопубліковану роботу, в якій зазначив, що «знатне військове товариство», яке складає предмет студії Л. Окіншевича, навіть у XVIII ст. ще «не створило замкненого, соціального й правно монолітичного стану». Тому він наголосив, що автор механістично розглядає цю спільноту як історико-юридичну категорію [34, с. 148].

Після видання праці в Німеччині, Б. Крупницький та О. Оглоблин обмінювалися думками щодо її змісту. О. Оглоблин у листі 28 серпня 1948 р. до Б. Крупницького писав: «Я перечитав її вчетверте... Немає сумніву, Окіншевич багато попрацював над цією темою й зібрав величезний архівний матеріал. Я люблю такі праці: нині вони дуже рідкі. Але вона слабенька з погляду дослідницько-історичного. Дуже вбоге історичне тло, малокритичне ставлення до джерел (зокрема документів дворянських архівів, де є багато фальсифікатів і чимало різних неточностей)... Це тема для історика, а не для правника... Саме ті праці («Центральні установи України-Гетьманщини XVII–XVIII вв. Ч. 1–2. – Г.К.-Д.) забезпечили Окіншевичу поважне місце в нашій історіографії» [16].

Водночас, сучасні дослідники значкового товариства позитивно оцінили внесок Л. Окіншевича у вивчення неурядової старшини [11, с. 3], а монографія вченого тривалий час залишалася єдиним комплексним дослідженням неурядової старшини Гетьманщини в українській історіографії. Вона склала підґрунтя для подальших студій, здійснених істориками в незалежній Україні. Нині, окремі погляди її автора на певні проблеми розходяться з думками сучасних науковців. Це насамперед зумовлено розширенням джерельної бази і введенням до наукового обігу нових документів, які на той час були недоступні еміграційному історичному, оскільки був відірваний від українських архівів та бібліотек.

Значну увагу вчені приділили дослідженню внутрішньої та зовнішньої політики гетьмана І. Мазепи. Цим питанням було присвячено спеціальне засідання історичної комісії товариства, на якому Б. Крупницький виголосив доповідь на тему: «Шведсько-українські союзні договори 1708–1709 рр. як історичне джерело», реферат якої було опубліковано на сторінках «Хроніки НТШ» [14]. Вчений глибоко проаналізував джерела, які містять відомості про українсько-шведські договори 1708–1709 рр. Серед них – два видання анонімної реляції про Полтавську битву (перше – 1740 р. в перекладі на французьку та друге – 1915 р. – оригінал шведською), Великобудищанський трактат 1709 р. та «Вивід прав України» П. Орлика. Вважається, що оригінал політико-правового трактату «Вивід прав України» П. Орлика без підпису та дати знайшов у 1922 р. І. Боршак у архіві замку Дентевіль (Франція). Б. Крупницький, як й інші історики, ставив під сумнів його існування та достовірність окремих статей. Дискусійним до нині залишається дата укладання документу. На думку Б. Крупницького, це відбулося перед появою або в момент появи шведів в Україні (1708 р. – Г.К.-Д.) [14, с. 5].

Таким чином, в дослідженнях членів НТШ, відродженого в Німеччині в Ді-Пі період, проявився особливий інтерес до козацько-гетьманської доби, зокрема її соціально-економічних та зовнішньополітичних аспектів. Виданий окремими частинами в «Записках НТШ» збірник, приурочений 300-літтю початку Української національної революції XVII ст. та монографічне дослідження Л. Окіншевича не втратили актуальності й нині. Своїми студіями вчені здійснили вагомий внесок у вивчення доби Б. Хмельницького, неурядової старшини Гетьманщини і заклали підґрунтя для подальших досліджень сучасними істориками незалежної України.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бойко О. Історія України. Київ, 2006. 688 с.
2. Брайчевський М. Приєднання чи возз'єднання?: Критичні зауваги з приводу однієї концепції. Торонто: Нові дні, 1972. 66 с.
3. Бурім Д., Кучерук О., Маврін О. Головні джерела до історії Наукового товариства ім. Шевченка у Європі. *Наукова та видавнича діяльність Наукового товариства імені Шевченка в Європі* / упоряд. Д. Бурім, О. Кучерук, О. Маврін. Київ, 2007. С. 7–83.
4. Винар Л. Відродження українського наукового життя після Другої світової війни: 1945–1952. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки*. Острог, 2007. Вип. 9. С. 60–71.
5. Горобець В. Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної України. Київ: Інститут історії НАН України, 2009. 271 с.
6. Горобець В. Списки значкових товаришів Чернігівського полку 1732 та 1737 рр. *Сіверянський літопис*. 2008. № 1. С. 15–18.
7. Гришко В. До суспільної структури Хмельниччини. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*. Мюнхен, 1948. Т. 156. С. 7–60.

8. Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII–XVIII ст.: кордони, населення, право. Київ, 1996. 222 с.
9. Гуржій О. Етнічний склад і соціальна структура Гетьманату в другій половині XVII–XVIII ст. *Українська держава другої половини XVII–XVIII ст.: політика, суспільство, культура*. Київ, 2014. С. 126–159.
10. Жуковский А. Нарис історії Наукового товариства ім. Шевченка в Європі. Львів; Париж, 2000. 140 с.
11. Кривошея В.В., Кривошея І.І., Кривошея О.В. Неурядова старшина Гетьманщини. Київ: Стилос, 2009. 432 с.
12. Кривошея В. Володіння бунчукового товариша Андрія Васильовича Борковського та його нащадків у XVIII ст. *Сіверянський літопис*. 2007. № 6. С. 106–114.
13. Кривошея І. Неурядова старшина Гетьманщини і міщанська верхівка в середині XVIII ст. (На прикладі м. Стародуба). *Сіверянський літопис*. 2009. № 2-3. С. 40–49.
14. Крупницький Б. Шведсько-українські союзні договори 1708–1709 рр. як історичне джерело. *Хроніка Наукового товариства ім. Шевченка*. Мюнхен, 1949. Ч. 76. С. 4–5.
15. Кубійович В. Наукове товариство ім. Шевченка у 1939–1952 рр. *Український історик*. 1973. Ч. 1-2. С. 8–42.
16. Лист О. Оглоблина до Б. Крупницького від 27 серпня 1948 р. *Архів Українського історичного товариства (Архів О. Оглоблина)*. Ф. С. Оп. 3. Спр. 1.
17. Наукова та видавнича діяльність Наукового товариства імені Шевченка в Європі / упоряд. Д. Бурім, О. Кучерук, О. Маврін. Київ, 2007. 528 с.
18. Національні відносини в Україні у XX ст.: Збірник документів і матеріалів / упоряд. М.І. Панчук. Київ, 1994. 557 с.
19. Оглоблин О. Хмельниччина й залізорудна промисловість Правобережної України. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*. Мюнхен, 1948. Т. 156. С. 129–140.
20. Однороженко О. Українська (руська) еліта доби Середньовіччя і раннього Модерну: структура та влада. Київ: Темпора, 2011. 422 с.
21. Окіншевич Л. Значне військове товариство в Україні-Гетьманщині XVII–XVIII ст. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*. Мюнхен, 1948. Т. 157. 231 с.
22. Панащенко В. Значкові товариші. *Київська старовина*. 1999. № 4. С. 126–141.
23. Панащенко В. Знатне військове товариство. *Україна в Центрально-Східній Європі*. Київ, 2000. С. 397–418.
24. Панащенко В. Соціальна еліта Гетьманщини. Київ, 1995. 211 с.
25. Подобед О. Українські наукові установи у повоєнній Західній Німеччині. *Evropsky Filozoficky a Historicky Diskurz*. 2018. Vol. 4. С. 32–39.
26. Прицак О. Союз Хмельницького з Туреччиною 1648 р. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*. Мюнхен, 1948. Т. 156. С. 143–160.
27. Сас П. Витоки українського націотворення. Київ: Інститут історії НАН України, 2010. 702 с.
28. Смолій В.А., Гуржій О.І. Як і коли почала формуватися українська нація. Київ, 1991. 108 с.
29. Смолій В., Степанков В. Національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.). Київ: Видавничий дім «Киево-Могилянська академія», 2009. 447 с.
30. Стахів М. Вплив Хмельниччини на формування української нації. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*. Мюнхен, 1948. Т. 156. С. 65–88.
31. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. 2-е вид., перероб. та розшир. Київ, 2005. 584 с.
32. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. Волинь і Центральна Україна. Київ, 2008. 470 с.
33. Яремчук В. Історик Українського права Лев Окіншевич. *Часопис Національного університету «Острозька академія»: серія «Право»*. 2012. № 2. С. 1–48.
34. Ясь О. Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок XIX – 80-ті роки XX ст.) / за ред. В. Смолія. Київ, 2014. Ч. 2. 650 с.
35. Wynar L. Ukrainian Scholarship in Exile: The DP Period, 1945–1952. Kent, 1989. 72 p.

References

1. Boiko O. *Istoria Ukrainy*. Kyiv, 2006. 688 s.
2. Braychevskiy M. *Pryednannia chy vozvednannia?: Krytychni zauvahy z pryvodu odnei kontseptsii*. Toronto: Novi dni, 1972. 66 s.
3. Burim D., Kucheruk O., Mavrin O. *Holovni dzherela do istorii Naukovoho tovarystva im. Shevchenka u Evropi. Naukova ta vydavnycha diyalnist Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka v Evropi / uporyad. D. Burim, O. Kucheruk, O. Mavrin*. Kyiv, 2007. S. 7–83.
4. Wynar L. *Vidrodzhennia ukrainskoho naukovooho zhyttya pislya Druhoi svitovoi viyny: 1945–1952. Naukovi zapysky Natsionalnogo universytetu «Ostrozka akademiya»: Istorychni nauky*. Ostroh, 2007. Vyp. 9. S. 60–71.
5. Horobets V. *Vlada ta sotsium Hetmanatu. Doslidzhennia z politychnoi i sotsialnoi istorii rannomodernoi Ukrainy*. Kyiv: Instytut istorii NAN Ukrainy, 2009. 271 s.
6. Horobets V. *Spysky znachkovykh tovaryshiv Chernihivskoho polku 1732 ta 1737 rr. Siverianskyi litopys*. 2008. № 1. S. 15–18.
7. Hryshko V. *Do suspilnoi struktury Khmelnychchyny. Zapysky Naukovoho tovarystva im. Shevchenka*. Munkhen, 1948. Vol. 156. S. 7–60.

8. Hurzhiy O. *Ukrainska kozatska derzhava v druhii polovyni XVII–XVIII st.: kordony, naselennia, pravo*. Kyiv, 1996. 222 s.
9. Hurzhiy O. *Etnichniy sklad i sotsialna struktura Hetmanatu v druhii polovyni XVII–XVIII st. Ukrainska derzhava druhoi polovyny XVII–XVIII st.: polityka, suspilstvo, kultura*. Kyiv, 2014. S. 126–159.
10. Zhukovskiy A. *Narys istorii Naukovoho tovarystva im. Shevchenka v Evropi*. Lviv; Paryzh, 2000. 140 s.
11. Kryvosheya V.V., Kryvosheya I.I., Kryvosheya O.V. *Neuryadova starshyna Hetmanshchyny*. Kyiv: Stylos, 2009. 432 s.
12. Kryvosheya V. *Volodinnia bunchukovoho tovarysha Andriya Vasylovycha Borkovskoho ta yoho nashchadkiv u XVIII st. Siveryanskyi litopys*. 2007. № 6. S. 106–114.
13. Kryvosheya I. *Neuryadova starshyna Hetmanshchyny i mishchanska verkhivka v seredyni XVIII st. (Na prykladi m. Staroduba). Siveryanskyi litopys*. 2009. № 2-3. S. 40–49.
14. Krupnytskyi B. *Shvedsko-ukrainski soyuzni dohovory 1708–1709 rr. yak istorichne dzherelo. Khronika Naukovoho tovarystva im. Shevchenka*. Munkhen, 1949. № 76. S. 4–5.
15. Kubyovych V. *Naukove tovarystvo im. Shevchenka u 1939–1952 rr. Ukrainskyi istoryk*. 1973. № 1-2. S. 8–42.
16. Lyst O. *Ohloblyna do B. Krupnytskoho vid 27 serpnia 1948 r. Arkhiv Ukrainskoho istorychnoho tovarystva (Arkhiv O. Ohloblyna)*. F. C. Op. 3. Spr. 1.
17. *Naukova ta vydavnycha diyalnist Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka v Evropi / uporyad. D. Burim, O. Kucheruk, O. Mavrin*. Kyiv, 2007. 528 s.
18. *Natsionalni vidnosyny v Ukraini u XX st.: Zbirnyk dokumentiv i materialiv / uporyad. M.I. Panchuk*. Kyiv, 1994. 557 s.
19. Ohloblyn O. *Khmelnichchyna y zalizorudna promyslovist Pravoberezhnoyi Ukrainy. Zapysky Naukovoho tovarystva im. Shevchenka*. Munkhen, 1948. Vol. 156. S. 129–140.
20. *Odnorozhenko O. Ukrainska (ruska) elita doby Serednovichchya i rannoho Modernu: struktura ta vlada*. Kyiv: Tempora, 2011. 422 s.
21. Okinshevych L. *Znachne viyskove tovarystvo v Ukraini-Hetmanshchyni XVII–XVIII st. Zapysky Naukovoho tovarystva im. Shevchenka*. Munkhen, 1948. Vol. 157. 231 s.
22. Panashchenko V. *Znachkovi tovaryshi. Kyivska starovyna*. 1999. № 4. S. 126–141.
23. Panashchenko V. *Znatne viyskove tovarystvo. Ukraina v Tsentralno-Skhidnii Evropi*. Kyiv, 2000. S. 397–418.
24. Panashchenko V. *Sotsialna elita Hetmanshchyny*. Kyiv, 1995. 211 s.
25. *Podobyed O. Ukrainski naukovi ustanovy u povoyennii Zakhidnii Nimechchyni. Evrotskyi Filozoficky a Historicky Diskurz*. 2018. Vol. 4. S. 32–39.
26. Pritsak O. *Soyuz Khmelnytskoho z Turechchynou 1648 r. Zapysky Naukovoho tovarystva im. Shevchenka*. Munkhen, 1948. Vol. 156. S. 143–160.
27. *Sas P. Vytoky ukrainskoho natsiotvorennia*. Kyiv: Instytut istorii NAN Ukrainy, 2010. 702 s.
28. *Smoliiy V.A., Hurzhiy O.I. Yak i koly pochala formuvatysya ukrainska natsiya*. Kyiv, 1991. 108 s.
29. *Smoliiy V., Stepankov V. Natsionalna revoliutsiya XVII st. (1648–1676 rr.)*. Kyiv: Vydavnychiy dim «Kyevo-Mohylianska akademiya», 2009. 447 s.
30. *Stakhiv M. Vplyv Khmelnychchyny na formatsiyu ukrainskoyi natsiyi. Zapysky Naukovoho tovarystva im. Shevchenka*. Munkhen, 1948. Vol. 156. S. 65–88.
31. *Yakovenko N. Narys istoriyi serednovichnoyi ta rannomodernoyi Ukrainy. 2-e vyd., pererob. ta rozshyr.* Kyiv, 2005. 584 s.
32. *Yakovenko N. Ukrainska shlyakhta z kintsya XIV do seredyny XVII st. Volyn i Tsentralna Ukraina*. Kyiv, 2008. 470 s.
33. *Yaremchuk V. Istoryk Ukrainskoho prava Lev Okinshevych. Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiya»: seriya «Pravo»*. 2012. № 2. S. 1–48.
34. *Yas O. Istoryk i styl. Vyznachni postati ukrainskoho istoriopysannia u svitli kulturnykh epokh (pochatok XIX – 80-ti roky XX st.) / za red. V. Smolia*. Kyiv, 2014. Ch. 2. 650 s.
35. *Wynar L. Ukrainian Scholarship in Exile: The DP Period, 1945–1952*. Kent, 1989. 72 p.